

Obraz kartograficzny granic

Wolne Miasto Kraków

Właśnie mija 200 lat od utworzenia Wolnego Miasta Krakowa, które powstało w wyniku podpisania 3 maja 1815 r. dwustronnych konwencji między Rosją a Prusami i Austrią o podziale terytorium Księstwa Warszawskiego oraz tzw. traktatu dodatkowego dotyczącego Krakowa.

Henryk Bartoszewicz

Umowy te weszły do dokumentu końcowego kongresu wiedeńskiego z 9 czerwca 1815 roku. Postanowiono, że Wolne Miasto Kraków pozostawać będzie pod protektorem trzech zaborców. Porozumienie przewidywało powołanie komisji mieszanej, która miała dokonać demarkacji, przygotować mapy i opisy topograficzne granic. Demarkację granic Rzeczypospolitej Krakowskiej powierzono komisji z udziałem delegacji państw zaborczych. Artykuł drugi „traktatu dodatkowego” stanowił, że „Okręg Wolnego Miasta Krakowa mieć będzie za granicę na lewym brzegu Wisły linię, która zaczyna się od wsi Wolica, przy ujściu strumienia, który przy tej wsi wpada w Wisłę, pójdzie w górę tegoż strumienia przez Cło, Kościelniki aż do Czulic, tym sposobem, iż te wsie należeć będą do okręgu Wolnego Miasta Krakowa. Stamtąd idąc granicami wsi, linia prowadzona będzie przez Dziekanowice, Garlicę, Tomaszowice, Karniowice, które również pozostaną w okręgu Wolnego Miasta Krakowa aż do punktu, gdzie zaczyna się granica odłączająca Powiat Krzeszowski (krzeszowicki – przyp. autora) od Olkuskiego. Dalej ta linia ciągnąć się będzie brzegiem wspomnianych

dwu powiatów aż do granicy Śląska Pruskiego” [Grodziski S.].

Prace przygotowawcze do demarkacji granic Wolnego Miasta Krakowa i granicy Królestwa Polskiego z Austrią rozpoczęto w październiku 1815 r. Rekonesansę prowadził oficer Kwatermistrzostwa Generalnego mjr Leopold Gołuchowski, który przygotował bogaty materiał opisowy, statystyczny i kartograficzny terenów pogranicznych. Do czynności demarkacyjnych przystąpiono w czerwcu 1816 r. Początkowo stanowisko komisarza polskiego do spraw wytyczenia granic Wolnego Miasta Krakowa zamierzano powierzyć generałowi Amilkarowi Kosińskiemu. Ten jednak – jako poddany Wielkiego Księstwa Poznańskiego – odmówił przyjęcia tej godności. Następnie komisarzem polskim miał zostać gen. dyw. Maurycy Hauke, a szefem prac terenowych – ppłk Leonard Jodko. Jednakże w związku z objęciem przez Haukego kierownictwa Komisji Rządowej Wojny stanowisko komisarza powierzono ppłk. Adamowi Bojanowiczowi. Na sekretarza delegacji mianowano kpt. Franciszka Kossa. Zespół prowadzący pomiary, wytyczający linię graniczną i sporządzający mapy demarkacyjne, na którego czele stanął kpt. Kle-

mens Kołaczkowski, tworzyli: por. Marcin Klemensowski, por. Jerzy Arnold oraz konduktorzy Józef Breza i Nikodem Butrym (gdy tych ostatnich w 1818 r. awansowano na oficerów, zastąpili ich Teofil Zablocki i Franciszek Zandrowicz).

Rosję w komisji reprezentował gen. por. Friedrich August d'Auvray. Delegatem Wolnego Miasta Krakowa był Józef Wodzicki. Dwór wiedeński mianował na komisarzy starostę myślenickiego Emanuela Lipowskiego i mjr. Emeryka von Blagovicha. Zespół mierniczych i kartografów skierowany do prac demarkacyjnych składał się z oficerów kwatermistrzostwa i oddziałów liniowych armii austriackiej. Na-

1. Mapa Wolnego Miasta Krakowa, 1827 r., druk ręcznie barwiony, AN Krak., WMK, 477

tomiast Prusy w komisji reprezentowali urzędnicy administracji państwowej. Komisarzami byli radca górniczy Karl Ferdinand Boscamp i hr. Mettich. Na dyrektora pomiarów wyznaczono Bauma, jego zastępcą został inspektor budownictwa Jurzeczek, a towarzyszyli im konduktorzy Plasquda i Malesius.

Pierwsze posiedzenie komisji demarkacyjnej granic Rzeczypospolitej Krakowskiej odbyło się 3 sierpnia 1816 r. w Krakowie, który stał się siedzibą komisji. Już 7 sierpnia opracowano instrukcję wykonawczą. Wobec braku dokładnych map demarkację musiały

poprzedzić pomiary triangulacyjne państwa przygranicznego. Według ustaleń Bolesława Olszewicza zespół mierniczych i kartografów podzielono na dwie grupy. Pierwsza z nich, którą tworzyli kpt. Kłoczowski, por. Klemensowski i konduktor Breza ze strony polskiej, kpt. Rothkirch ze strony austriackiej oraz pruski miernik Baum, miała wykonać pomiary na lądowym odcinku granicy od Wisły do Czarnej Przemszy, prowadzącym przez Wolice, Dziekanowice, Karniowice i dalej wzdłuż granic powiatów krzeszowickiego oraz olkuskiego. Drugi zespół, złożony z por. Arnolda i konduktora Butryma, austriackiego kpt. Pressena oraz

pruskich mierniczych Jurzeczek i Plasqudy, miał sporządzić zdjęcie granicy wzdłuż Czarnej Przemszy i Wisły.

Pomiary prowadzono do końca jesieni 1816 r. Zimą 1816/17 r. topografowie zajmowali się wyrysowaniem i kopiowaniem map granicznych w różnych skalach. Biuro delegacji polskiej mieściło się w Pałacu pod Krzysztofory przy ulicy Szczepańskiej 2 na rogu Rynku Głównego. Bieg prac zakłócały spory między komisarzem Bojanowiczem, oficerem Kwaternistrzostwa Generalnego, a nadzorującym pomiary i kartowanie granicy kpt. Kołaczkowskim, oficerem Korpusu Inżynierów Wojskowych. Różnice stano-

wisk były nie tyle wynikiem niezgodności poglądów w kwestii prowadzonych prac, ile pochodną istniejących wówczas konfliktów pomiędzy dwiema służbami topograficznymi armii Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej – Sztabem Kwatermistrzostwa Generalnego i Korpusem Inżynierów Wojskowych. Spory dotyczyły głównie zakresu kompetencji.

Wiosną 1817 r. powrócono do prac w terenie i wznowiono posiedzenia komisji demarkacyjnej. 8 i 17 marca 1817 r. odbyły się dwa kolejne (6. i 7.), podczas których zgłaszano propozycje stron dotyczące poprawek w przebiegu linii granicznej Wolnego Miasta Krakowa. Projektom zmian nadawano czasami także postać kartograficzną. W zbiorach polskich zachowała się jedna taka mapa z tego okresu – *Plan części granicy Okręgu Wolnego Miasta Krakowa z proponowaną odmianą przez Komisarzy Polskich* [AGAD, Zb. Kart. 4-22 – ryc. 2]. Mapa została sporządzona przez ppłk. Bojanowicza wielobarwną techniką rękopiśmienną na arkuszu papieru o wymiarach 90,2 x 39 cm, w skali około 1:24 800. Ukazuje ona teren wzdłuż granicy z Królestwem Polskim na odcinku: Szczakowa, Długoszyn, Maćki, Bór Biskupi, Czyżówka, Gaj, Siercza. Oznaczono na niej kolorowymi liniami:

1. czerwoną – granicę między powiatami krzeszowickim (*krzeszowskim*) i olkuskim mającą stanowić granicę Okręgu Wolnego Miasta Krakowa,

2. pomarańczową – granicę proponowaną przez komisarzy polskich,

3. brązową – grunty będące przedmiotem sporu między wsiami.

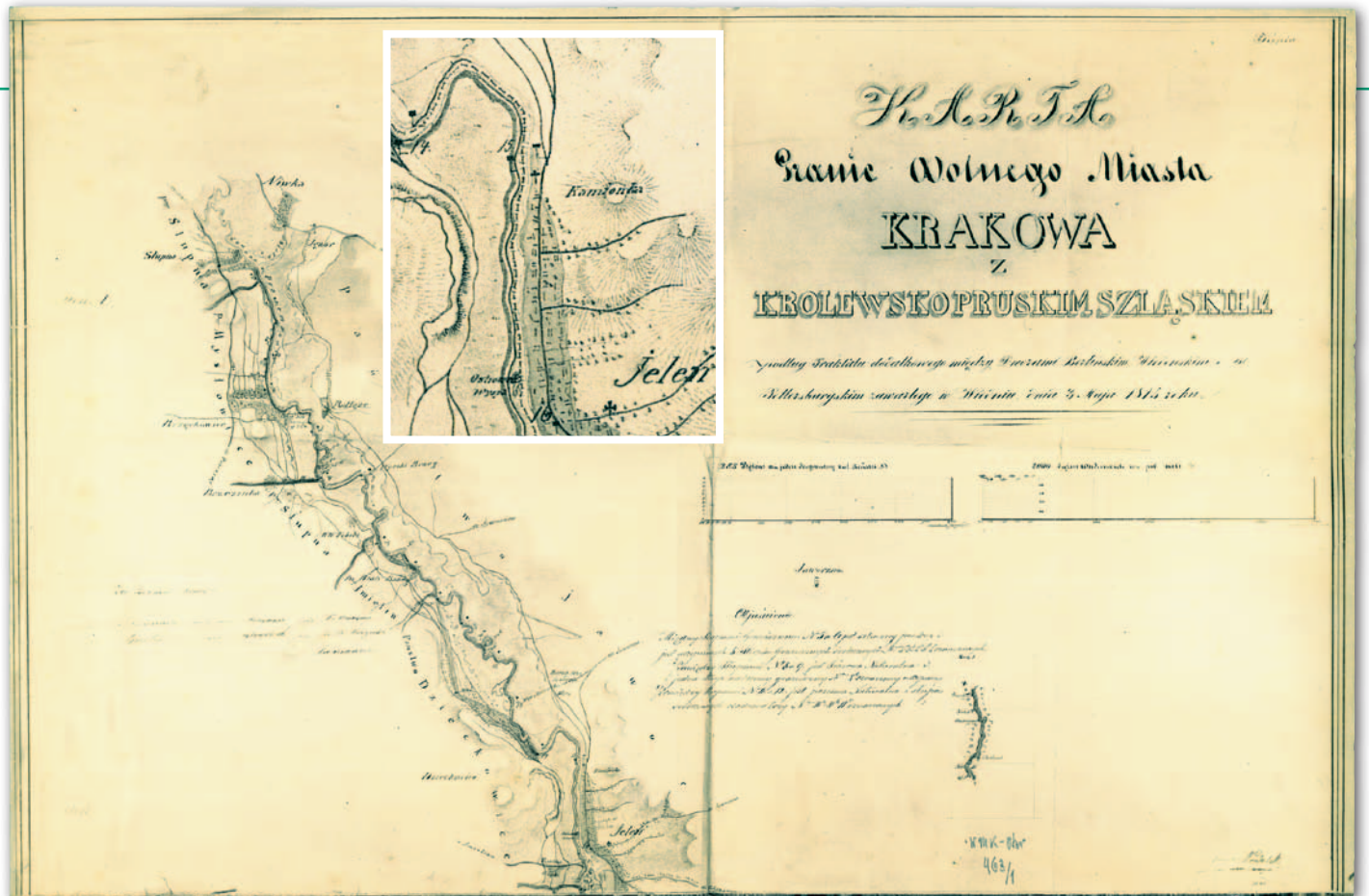
W połowie 1817 r. ukończono część prac kartograficznych. Powstały wówczas mapy granicy terytorium Wolnego Miasta Krakowa z Austrią i z Prusami. Kartografika te wykonano w skali około 1:48 000. Jednakże dopiero w 1818 r. zakończono demarkację. Wówczas ustawiono słupy graniczne, wyrysowano mapy demarkacyjne i wykonano opis granic. Podczas 17. posiedzenia komisji demarkacyjnej 28 sierpnia 1818 r. podpisano akt ostatecznego rozgraniczenia oraz 14-arkuszową mapę w skali około 1:28 000. Dokument ten ratyfikowano rok później, 18 sierpnia 1819 r., a następnie jego kopię 12 października doręczyono władzom Wolnego Miasta Krakowa.

Egzemplarze dokumentacji kartograficznej i opisowej demarkacji granic Wolnego Miasta Krakowa po 12 października 1819 r. znalazły się w Warszawie, Berlinie, Wiedniu i Krakowie. Według *Spisu map Archiwum Wojennego w Wiedniu odnoszących się do ziem polskich* – sporządzonego przez Ludomira Sawickiego i wydane go drukiem w Warszawie w 1920 r. – w zasobie tegoż archiwum, obok szkiców i map w różnych skalach wykonanych podczas terenowych prac demarkacyjnych i sygnowanych nazwiskiem mjr. Emeryka von Blageovicha (poz. kat. 1488), znaj-

dowała się 14-arkuszowa mapa demarkacyjna granic Wolnego Miasta Krakowa i dwa posyty opisów tychże granic (poz. kat. 1489). Bolesław Olszewicz, pisząc monografię zatytułowaną *Polska kartografia wojskowa* i opublikowaną w Warszawie w 1921 r., korzystał z wykonanych kilka lat wcześniej w Austrii litografowanych kopii arkuszy mapy demarkacyjnej przedstawiających północną granicę Rzeczypospolitej Krakowskiej. Kopie te pozostawały wówczas w posiadaniu Wydziału Pomiarowego Ministerstwa Robót Publicznych w Warszawie. Natomiast mapy demarkacyjnej Wolnego Miasta Krakowa nie było w tym czasie w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych. Prawdopodobnie została ona wywieziona między rokiem 1876 a 1887 do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Petersburgu i nie powróciła do Polski w ramach rewindykacji po traktacie ryskim.

Oryginał mapy demarkacyjnej nie zachował się także w zespole akt Wolnego Miasta Krakowa, który znajduje się w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie. Natomiast w zbiorach kartograficznych tegoż archiwum jest przechowywana niekompletna, licząca 11 arkuszy odbitka ozalidowa redukcji tej mapy sporządzonej w 1843 r. (trudna do ustalenia jest data wykonania odbitki ozalidowej) w skali około 1:48 000. Zachowały się dwa arkusze obejmujące granicę krakowsko-pruską,

3. Mapa demarkacyjna odcinka granicy krakowsko-pruskiej między wsiami Jęzor i Jeleń, 1818 r./1843 r., odbitka ozalidowa, b.d., AN Krak., WMK, 471, ark. 1. Na powiększeniu widoczne słupy nr 14-16

sześć arkuszy, na których przedstawiono granicę krakowsko-austriacką i trzy arkusze (z siedmiu) obejmujące odcinki granicy Wolnego Miasta Krakowa z Królestwem Polskim. Ponadto zachował się arkusz zbiorczy mapy demarkacyjnej w skali około 1:220 000, na którym nie

oznaczono zasięgu poszczególnych sekcji mapy demarkacyjnej. Brak ten częściowo rekompensuje naniesienie na nim słupów granicznych, które zostały opisane numerami, co ułatwia identyfikację poszczególnych sekcji mapy demarkacyjnej [Archiwum Narodowe w Krakowie, dalej AN Krak., WMK 469].

Na pierwszym z dwóch arkuszy wyrysowano odcinek granicy krakowsko-pruskiej od zbiegu Czarnej i Białej Przemszy koło wsi Jęzor do wsi Jeleń. Oznaczono na nim słupy graniczne od 1 do 17 [AN Krak., WMK 471, ark. 1 – ryc. 3]. Natomiast na drugim wykreślono granicę od wsi Dąb do Gorzowa u ujścia Przemszy do Wisły, oznaczając słupy graniczne od 18 do 35 [AN Krak., WMK 470, ark. 2].

Kolejne sześć arkuszy (sekcji) mapy demarkacyjnej przedstawia granicę krakowsko-austriacką biegnącą wzdłuż Wisły od Gorzowa

i Bobrownik do Pasternika koło Niepołomic [AN Krak., WMK 4741, ark. 1-6]. Sekcja druga zawiera arkusz zbiorczy. Na sekcji pierwszej wyrysowano odcinek linii granicznej od Gorzowa i Bobrownik do Nowego Stawu oznaczony słupami granicznymi 1-15 (ryc. 4). Sekcja trzecia obejmuje odcinek granicy od Jankowic do Okleśnej (słupy graniczne 16-28), czwarta – odcinek od Podłęża do Niwki (słupy 29-33), a piąta – odcinek od Wołowic do Krakowa (słupy 34-46). Arkusz szósty ukazuje odcinek granicy od Grzegórzek do Pasternika, między słupami granicznymi 47-64.

Na zachowanych trzech arkuszach mapy demarkacyjnej granica z Królestwem Polskim biegła od Wisły w okolicach wsi Wyciąże (dzisiaj część dzielnicy Krakowa – Nowej Huty) potokiem Kościelnickim 10 km na północ, następnie między Wąsowem a Czulicami zmieniła bieg na północno-zachodni i dalej biegła wzdłuż linii usytuowanej na południe od Pietrzejowic, Luborzycy, Pielgrzymowic, Szyc, Będkowic, Raclawic, Gorenicy, Niesułowic, Biskupiego Boru, a następnie Białą Przemszą do Jęzora. Na tej granicy ustawiono 189 słupów. Pierwszy arkusz obejmuje odcinek od Modlnicy do Radwanowic – słupy graniczne 85-126 [AN Krak., WMK 474, ark. 1]. Na drugim wyrysowano odcinek od Ostrejnicy do Czyżówki – słupy graniczne 145-160 [AN Krak., WMK 474, ark. 2]. Trzeci

2. Mapa części granicy Wolnego Miasta Krakowa zawierająca projekt zmian proponowanych przez komisarzy polskich, [1816-1817 r.], rękopis, AGAD, Zb. Kart. 4-22

arkusz przedstawia ostatni odcinek od Szczakowej do Niwki – słupy graniczne 174-189 [AN Krak., WMK 473].

Mimo że zachowana odbitka ozalidowa mapy nie ukazuje takiego obrazu kartograficznego jak oryginał, to jednak pozwala na stwierdzenie, że mapa demarkacyjna była dziełem sporządzonym z dużą dokładnością i starannością. Umieszczono na niej podziałki liniowe w prętach reńskich (pruskich) i w sążniach wiedeńskich. Szczegółowo został przedstawiony obraz topograficzny pasa przygranicznego. Wykreślono linię graniczną i oznaczono opisane numerami słupy graniczne. Sieć osadnicza w pasie przygranicznym jest kompletna. Zabudowę miejscowości przedstawiono w sposób zindywidualizowany, a w przypadku Krakowa blokowo. Zróznicowanie terenu zaznaczono metodą kreskową. Wyrysowano sieć hydrograficzną (podano nazwy rzek) i sieć komunikacyjną (drogi opisano nazwami miejscowości, do których prowadziły).

Mapy demarkacyjne nie są jedynym źródłem obrazu kartograficznego granic Wolnego Miasta Krakowa. W stosunkowo krótkim okresie istnienia

Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815-46) powstała zadziwiająco duża liczba map obejmujących zasięgiem całe terytorium tego „państwa”. Z punktu widzenia tematu niniejszego artykułu przedmiotem zainteresowania pozostają mapy ogólne ukazujące dokładny przebieg granic państwowych i granic wewnętrznych podziałów administracyjnych Wolnego Miasta Krakowa. Dlatego za szczególnie ważną dla przedmiotu niniejszych rozważań należy uznać jedną z późniejszych map (1842 r.), autorstwa Mieszczyńskiego, sporządzoną w dużej jak na wielkość kartowanego obszaru skali – około 1:58 000, wielobarwną techniką rękopiśmienną na arkuszu papieru o wymiarach 74 x 32 cm.

Jest ona przechowywana w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej i reprodukowana w *Atlasie historycznym miast polskich* [t. V: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*, poz. kat. 1.22]. Mapę tę wyróżnia szczegółowe przedstawienie zarówno granic państwowych, jak i granic wewnętrznych podziałów administracyjnych Wolnego Miasta Krakowa po reformie dokonanej w 1839 r., kiedy dotychczasowe gminy zastąpiono większymi jednostkami – dystryktami. Skala mapy pozwoliła

autorowi na wyrysowanie granic Rzeczypospolitej Krakowskiej z niemalże taką dokładnością, z jaką przedstawiono je na redukcji mapy demarkacyjnej w skali około 1:48 000. Ponadto na mapie oznaczono opisane numerami słupy graniczne.

W zbiorach kartograficznych Archiwum Narodowego w Krakowie zachowało się 12 map ogólnych Wolnego Miasta Krakowa, niektóre z nich w więcej niż jednym egzemplarzu [AN Krak., WMK 475, 476, 477, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488]. Mapy terytorium Rzeczypospolitej Krakowskiej znajdują się także w zbiorach muzeów i bibliotek, przede wszystkim Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Narodowej w Warszawie. Dwie spośród map przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie to dzieła rękopiśmienne [AN Krak., WMK 475, 476], które są jednocześnie najstarszymi zachowanymi mapami ogólnymi Wolnego Miasta Krakowa. Pierwsza z wielobarwnych map (77 x 51 cm) została sporządzona w 1824 r. w skali około 1:94 000. Umieszczonego na niej podpisu auto-

4. Mapa demarkacyjna odcinka granicy krakowsko-austriackiej między Gorzowem i Nowym Stawem, 1818 r./1843 r., odbitka ozalidowa, b.d., AN Krak., WMK, 4741, ark. 1. Na powiększeniu widoczne słupy nr 10-12

5. Mapa Wolnego Miasta Krakowa, 1824 r., rękopis, AN Krak., WMK, 476

ra nie udało się odczytać. Na mapie tej oznaczono granice „państwa krakowskiego” oraz granice 17 gmin okręgowych [AN Krak., WMK 476 – ryc. 5].

Druga mapa (74 x 49 cm), niedatowana, powstała także w latach 20. XIX w., prawdopodobnie przed 1827 r., w skali około 1:94 000 [AN Krak., WMK 475]. Jej autorstwo jest przypisywane Karolowi Bełcikowskiemu, który sporządził pierwowzory mapy Wolnego Miasta Krakowa wysztychowanej przez Antoniego Spindlera i wydanej w 1827 r. na arkuszu papieru o wymiarach 35 x 22 cm, w skali około 1:264 000. Na mapie Bełcikowskiego opublikowanej w 1827 r. oznaczono ręcznie barwione granice Rzeczypospolitej Krakowskiej z Prusami (kolorem brązowym), Austrią (kolorem żółtym) i Królestwem Polskim (kolorem różowym). Wykreślono granice gmin okręgowych i opisano je liczbami od 1 do 17, objaśnionymi w legendzie nazwami gmin. W legendzie umieszczono także numery i nazwy gmin miejskich obejmujących Kraków i jego terytoria przedmiejskie [AN Krak., WMK 477 – ryc. 1]; zachowały się także dalsze dwa egzemplarze tej mapy, AN Krak., WMK 478 i 479). Mapa Bełcikowskiego ukazała się w 1827 r. także w większej skali – około 1:195 000 (egzemplarz w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, reproduktowany w *Atlasie historycznym miast polskich*, t. V: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*, poz. kat. 1.17).

Z punktu widzenia poznania granic i podziałów administracyjnych terytorium Rzeczypospolitej Krakowskiej sprzed reformy z 1839 r. na uwagę zasługują także różne wersje drukowane mapy, którą wyrysował Teofil Żebrowski, oficer Sztabu Kwaternistrzostwa Generalnego armii Królestwa Polskiego, od 1833 r. inspektor dróg i mostów Wolnego Miasta Krakowa, a wydał D.E. Friedlein na arkuszu papieru o wymiarach 45,4 x 30,2 cm, w skali około 1:181 000 [AN Krak., WMK, 481, 482, 483]. Szczególnie interesująca jest ta wersja mapy, która została zaopatrzona w rozbudowaną legendę. Oznaczono na niej granice zewnętrzne i granice wewnętrznych podziałów administracyjnych „państwa krakowskiego”, dodatkowo wyróżnione ręcznie barwionymi liniami. Ponadto na odnotowanie zasługuje rozróżnienie na mapie krojem czcionki wsi i trzech miast prywatnych położonych na terytorium Rzeczypospolitej Krakowskiej. Natomiast Kraków oznaczono za pomocą schematycznego planu miasta [AN Krak., WMK, 482].

Zachowane kartografika demarkacyjna i mapy ogólne nie tylko pozwalają na przedstawienie obrazu kartograficznego granic państwowych i granic podziałów administracyjnych Wolnego Miasta Krakowa, ale także stanowią ważne źródło do badań nad osadnictwem, hydrografią (znaczna część granic biegła wzdłuż rzek)

i siecią drożną tego terytorium. Ponadto na niektórych mapach ogólnych oznaczono „zakresy szkolne”, sądy pokoju w obrębie okręgów oraz podziały dóbr na narodowe, prywatne i duchowne, a także lasy, miejsca wydobycia kopalni i obiekty przemysłowe Rzeczypospolitej Krakowskiej.

dr Henryk Bartoszewicz

Literatura:

- Atlas historyczny miast polskich, t. V: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*, red. Z. Noga, Kraków 2007;
- Bartoszewicz H., *Prace kartograficzne Korpusu Inżynierów Wojskowych w: Z dziejów kartografii*, t. X: *Kartografia Królestwa Polskiego 1815-1915*, pod red. L. Szaniawskiej i J. Ostrowskiego, Warszawa 2000;
- Bieniarzówna J., *Małecki J.M., Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796-1918*, Kraków 1994;
- Bielecki R., *Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego*, t. 1-3, Warszawa 1995-1998;
- Gembarzewski B., *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815-1830*, Warszawa 1903;
- Grodziski S., *Rzeczpospolita Krakowska, jej lata i ludzie*, Kraków 2012;
- Olszewicz B., *Kartografia polska XIX wieku. Przegląd chronologiczno-bibliograficzny*, t. 1, przyg. do wyd. W. Wernerowa, Warszawa 1998;
- Olszewicz B., *Polska kartografia wojskowa (Zarys historyczny)*, Warszawa 1921;
- Rzeczpospolita Krakowska 1815-1846*, wybór źródeł, oprac. J. Bieniarzówna, Wrocław 1951;
- Sawicki L., *Spis map Archiwum Wojennego w Wiedniu, odnoszących się do ziem polskich*, Warszawa 1920;
- Wspomnienia generała Klemensa Kołaczekowskiego*, księga II: *od roku 1813 do 1820*, Kraków 1899.